

G G G JA E E S T I K E E L E S E M A N T I K A JA P R A G M A A T I K A N I N G T E O R E E T I L I N E K E E L E T E A D U S

HALDUR ÕIM

Annotsioon. Semantikauuringutest, mis algasid GGG-s, on artiklis kirjeldatud arengut, mille taustaks oli Chomsky „Süntaksiteooria aspektide“ ilmumine 1965. aastal ja sellele järgnenud diskussioon generatiivse semantika esindajatega ning tulemuseks semantika kujunemine täisväärtuslikuks keelekirjeldustasandiks, kus on võimalik kirjeldada mitte ainult sõnade ja lausete, vaid ka sidusate tekstide tähendusi, kasutades predikaatloogika vahendeid. Siitkaudu lülitus keeleteadusesse ka pragmaatika, kus uurimisobjektiks ei ole tekstid, vaid keeleline suhtlus. Teoreetilises keeleteaduses toimus üleminek generatiivsest paradigmast kognitiivsesse, laiemale funktsionaalsesse paradigmasse. Ka Tartu ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli esmaseks teoreetiliseks töösuunaks sai kognitiivne keeleteadus. Selle meetodeid ja mõistestikku hakati kasutama üliõpilaste uurimistöodes doktori-töödeni välja, on kasvanud peale uus teadlaspõlvkond. Alates 2002. aastast on nelja-aastaste vahedega korraldatud konverentse „Teoreetiline keeleteadus Eestis“. 2007 asutati Eesti kognitiivse keeleteaduse ühing.

Võtmesõnad: GGG, semantika, pragmaatika, teoreetiline keeleteadus, kognitiivne lingvistika

Pealkirjas on nimetatud kolme valdkonda, millest püüan ülevaate anda. Kõigi nende juured on GGG-s (just algtõuge, mitte kogu edasine areng). Kuid ka hiljem on nad suurel määral arenenud koos ühe liinina eesti keele uurimises kõrvuti teiste liinidega, kord rohkem, kord vähem omavahel põimudes. Semantikakomponent oli generatiivse grammatika (GG) teoreetilises mudelis juba olemas, kui ma tulevase GGG seltskonnaga liitusin. Pragmaatikast siis keeleteaduses omaette ei räägitud, kuid sellele vastav temaatika lülitus kiiresti semantikasse, kui asuti selgitama nt lause tähenduse eripära sõna tähendusega võrrelduna, ja seejärel tuli loomulikku rada pidi ka omaette valdkonnaks tunnistamine. Et see uurimisvaldkonna

laiendamine toimus GG üldteoreetilist kontseptsiooni käsitleva ägeda diskussiooni raames, siis ei pääsenud ei semantika ega ammu mitte pragmaatika probleemidega tegelemisel ka meil mööda keeleteaduse üldteoreetilistest probleemidest, ja nii kujunes ka teoreetiline keeleteadus omaette uurimisliiniks.

1. Semantikakomponent lisati GG üldmudelisse 1960ndate alguses, taustaks diskussioon selle üle, kas inimese võime eristada mõttekaid ja mõttetuid lauseid on samasugune keelepädevuse osa kui võime eristada grammatiliselt korrektseid ja mittekorrektseid lauseid. Esialgse lahenduse pakkusid välja Jerrold Katz ja Jerry Fodor (1963). Nende idee järgi toimib semantikakomponent filtrina, mis interpreteerib süntaksikomponendi poolt genereeritud lausestruktuure ja eristab semantiliselt mõttekad laused mõttetutest. Selleks tuli leksikoni iga sõna kirjesse lisada selle olulised semantilised tunnused, nt objekte tähistavate sõnade puhul +/- ELUS, +/- ABSTRAKTNE jne (*laps* vs. *idee*), ning lisaks sõnadel, millel saab olla laiendeid, vastavate fraaside (ja lause predikaatidel ka subjektifraaside) puhul nõuded nende fraaside semantiliste tunnuste kohta. Nii üritati vältida konstruktsioonide, nagu *rohelist ideed*, *ideed magavad*, *magavad raevukalt*, genereerimist. Kuid semantikakomponendi selline väljund polnud muidugi lause tähenduse esitus, nagu seda oli süntaksikomponendi väljund lause süntaktilise struktuuri puhul.

1965 ilmus Chomsky „Süntaksiteooria aspektid“, mis tõi süntaksisse eristuse süva- ja pindstruktuuri vahel ja muutis põhimõtteliselt kogu GG kontseptsiooni. Ja siit tegelikult algab see etapp, mida eesti keeleteadusesse puutuvalt tahan kirjeldada. Järgneva vähem kui kümne aasta jooksul toimus väga kiire areng GG-st lähtunud keelekirjelduses. Siinses kontekstis on oluline eelkõige see, mis puudutab esiteks semantikat (sõnade ja lausete kui keeleüksuste tähenduste kirjeldamist) ja teiseks pragmaatika lülitamist keelekirjeldusse (laused ja tekstid kui suhtlusüksused või -aktid, millel on autorid oma eesmärkidega ja adressaadid oma teadmiste-arvamistega, mida autor püüab kindlalt viisil muuta).

Selle arengu kohta leidub küllalt ka eestikeelseid ülevaateid: omaaegses kontekstis nähtuna (nt Erelt 1970; Õim 1971, 1. ptk), tagasivaatena (nt Õim 1981, 1996), üldisemas kontekstis (Õim, Tragel 2007), süstemaatilise ülevaatena (Hennoste 2003). Siin osutan vaid neile kriitilistele arendustele GG-s endas, mis juba tollal tänu Huno Rätsepa kontaktidele jõudsid kiiresti (ka preprintidena) Tartusse ja mõjutasid samalaadseid uurimusi GGG-s.

Süntaksikäsitluses algas peale „Aspektide“ ilmumist kohe süvastruktuuri süvendamine semantika suunas. Üks olulisemaid samme oli semantiliste rollide (käänete) lisamine Charles Fillmore'i poolt lause süntaktilisse kirjesse (Fillmore 1968a). Selle nn käändeagrammatika esituse järgi hakkas süvastruktuur koosnema kahest põhikomponendist: propositioonist, kus oli predikaat ja selle laiendid (argumendid) koos vastavate rollisümbolitega, ja komponendist, kus oli info modaalsete kategooriate, nagu eituse-jaatuse, aja, kõneviisi jt kohta. Predikaatidena hakati käsitlema mitte ainult verbe, vaid ka omadus- ja nimisõnu (endisi öeldistäiteid), sest need määravad lause propositioonistruktuuri.

Sellel oli otsene mõju semantikale (ka meil GGG-s). Leiti, et semantikas pole vaja sõnaliike üldse eristada, täistähenduslikud sõnad on kõik predikaadid, millel võib olla kindel arv argumente, nagu see on predikaatloogikas. Järgmiseks sammuks – ja see oli otsustava tähtsusega – oli sõnade tähenduste kirjeldamiseks kasutatavate semantiliste tunnuste määratlemine samasuguste predikaatidena. Sõna semantiline kirje muutus sidusaks predikaatloogika avaldise tüüpi struktuuriks. Näiteks sõnale *poiss* vastab *poiss* (x) 'x on poiss' ja selle semantiline kirje oleks nt [INIMENE (x) & MEESOOOST (x) & NOOR (x)], kus suurtähelised väljendid on semantilised predikaadid, mitte eesti keele sõnad.

Tegelikult on sõnade semantiline struktuur muidugi palju keerulisem. See võib sisaldada funktsionaalselt erinevat tüüpi propositioone, mis ei määra ainult sõna enda tähendust, vaid millest sõltuvad ka järeldused, mis on tuletatavad lausetest, kus sõna esineb. Järeldused, nende tüübid ja seos sõnade (kui predikaatide) semantilise struktuuriga oligi järgmine kuum teema, mis semantikas käivitatus (ja ka GGG-sse jõudis). Ühe esimesena osutas probleemile taas Fillmore (1968b), kes näitas, et predikaatide tähenduses tuleb eristada (vähemalt) presupositioone (ehk eeldeid) ja väidet. Näiteks verbi *avama* kasutamisel lause predikaadina (*Ants avas ukse*) on üks eeldeid, et objekt x (uks) on enne seisundis SULETUD (x), ja väide on, et agent mingi TEGEVUSEGA PÕHJUSTAB x-i seisundi MUUTUMISE seisundiks AVATUD (x). Eristuse olulisus semantikas ilmneb selgelt nt eituse puhul, mis puudutab ainult predikaadi väitekomponenti, mitte eeldeid; eriti ilmne on see käsklausetes: nii käsk *Ava uks!* kui ka *Ära ava ust!* on ühtviisi mõttekad vaid olukorras, kus kõnealune uks on suletud. Hiljem lisandusid teised järeldustüübid (implikatsioon, implikaatuur jt).

Et vahepeal minna konkreetsemaks, illustreerin seni kirjeldatud teoreetilise arengu seotust GGG-s samal ajal tehtud eesti keele semantika uuringutega oma 1970. aastal kaitsnud kandidaaditöö najal (Õim 1971). Väitekirjas analüüsitud sõnad esindavad kolme inimese sisemaailmaga seostuvat semantilist rühma: emotsioone tähistavad sõnad (nt *rõõm, mure, meeleheide*), eesmärgipärasuse mõistega seostuvad sõnad (nt *eesmärk, taotlema, edu*) ja rühm sõnu, mis tähistavad inimese psüühika üldisi aspekte (nt *iseloorm, meel, tuju*). Analüüsis ja tulemuste esituses on järgitud eespool kirjeldatud teoreetilist mudelit: 1) analüüsitavaid sõnu käsitatakse predikaatidena ja see, mis argumendid mis rollides neil on, on üks uurimisülesandeid; 2) sõnade tähendused on analüüsitud komponentideks ja esitatud (elementaar)propositsioonidena; 3) propositsioonid on rühmitatud eeleteks ja väiteks. See, et sõnu on käsitatud predikaatidena, tähendab, et ka nimisõnu, nagu *mure, edu, tuju*, on esmaselt analüüsitud predikaatiivses kasutuses (*A on/oli mures . . ., A-l on/oli edu . . ., A-l on/oli [x] iseloorm*). Semantiliste tunnuste (predikaatidena) on kasutatud TÄHELEPANU (x, y) 'x tegeleb mõttes y-ga', USKUMA (x, y), VÕIMALIK (x), TAHTMA (x, y), TEGEMA (x, y); täielikus esituses on osutatud ka argumentide semantilised rollid. Emotsioonisõnade puhul esines lisaks n-ö puhast emotsiooni tähistav predikaat, nt MURE (x). Ja näiteks eesti keele sõna *mure* (täendusel 'A on mures, et võib toimuda y') semantiline kirje koosnes mitteformaalselt esitatuna sellistest komponentidest (Õim 1971: 100):

x on mures, et y: 'x on mures, et juhtub y'

Presupositsioonid (eelded):

ISIK (x) 'x on inimene';

TÄHELEPANU (x, VÕIMALIK (y)) 'x tegeleb mõttes võimalusega, et toimub y';

USKUMA (x, VÕIMALIK (y)) 'x usub, et on võimalik, et toimub y';

TAHTMA (x, EI (y)) 'x tahab, et ei toimuks y';

Väide:

MURE (x) 'x tunneb muret'; MURE tähistab 'puhast' emotsionaalset seisundit.

Niisiis, kui nt A vestluses B-ga lihtsalt ütleb lause *Mul on üks mure* vms ja B-l puudub taustainfo, saab ta vahetult teada vaid **väite** sisu, aga samas **järeldab**, et peavad kehtima **presupositsioonide** all loetletud faktid (ja on loomulik, kui vestlus jätkub A küsimustega stiilis *Mis see mure on? Miks sa arvad, et y paha on?* Jne).

Selle detailise näite esitasin kahel (õieti kolmel) põhjusel. Esiteks, vähemalt teoreetiliselt võis nüüd öelda, et GG-s on olemas semantika-komponent, mis teisendab süntaksikomponendi väljundi lause semantiliselt esituseks, mis on sidus struktuur ja millega saab teha kindlaid operatsioone. On vaid tarvis sõnade tähendused (ja ka teatud süntaktilised konstruktsioonid ja lausetüübid) vastavate semantiliste struktuuridena ära kirjeldada (ja selliseid kirjeldusi hakkas ka eesti keele kohta ilmuma, nt Erelt 1971). Teiseks (ja see pole vähem oluline), siitkaudu kulges areng sidusate tekstide semantilise kirjelduse juurde, kus iga lause tähenduse analüüsimisel tuleb arvestada eelnenud lausetega loodud konteksti (kuidas muutuvad andmed kirjeldatavate objektide ja situatsiooni kohta). Ning lõpuks, selle najal kulges ka pragmaatika ja semantika eristumine lingvistika alldistsipliinideks. Pragmaatika uurib suhtlust, mis keeleliselt vormistub dialoogidena. Semantika vaatles dialooge algul sidustekstide eriliigina, pragmaatikas on põhiüksusteks aga mitte laused, vaid suhtlusaktid ning siitkaudu suhtlejad, nende suhtlustaotlused, teadmised-arvamused, suhtlusreeglid jne, s.t pragmaatikas tuleb juurde uus mõisteparatuur, mis lisab lausete-tekstide semantilisele kirjele uue kihi. Ja loomulikult on siin kesksel kohal suhtluse dünaamika: kuidas loetletud andmed suhtlejate (nende siseseisundite) kohta konkreetse suhtluseansi käigus muutuvad (ja miks just nii) ning kuidas see mõjutab suhtluse arengut. Seda ei saanud reaalselt suhtlustekstide analüüsis teha, kui lause- ja tekstisemantikas vastavaid vahendeid polnud (Õim 1973, 1977).

2. Järgnevas iseloomustan arengut kahe keeleteoreetilise kontseptsiooni, generatiivse semantika ja kognitiivse keeleteaduse kaudu, niivõrd kui need Eesti keeleteadust on mõjutanud.

Generatiivne semantika ei olnud teatavasti ainult semantikateooria, see taotles kogu GG kui keeleteooria ümbertegemist. Süvastruktuuri pidev süvendamine tekitas küsimuse, miks keele kirjeldus peab üldse olema niimoodi korraldatud, et algul genereeritakse süntaktiline (süva)struktuur, mis seejärel ühelt poolt teisendatakse semantiliselt struktuuriks ja teiselt poolt transformatsioonide abil pindstruktuuri(de)ks. Loomulik oleks alustada semantiliste struktuuride – semantiliste elementaarpredikaatide või -propositsioonide teatud konfiguratsioonide genereerimisest, mida seejärel transformatsioonide abil järk-järgult teisendatakse lause süntaktiliseks pindstruktuuriks; selle käigus tekivad ka elementaarpredikaatide kombinatsioonid, mille asemele saab tuua keeles leiduvad leksikaalsed üksused

(sõnad), millest süntaktiline struktuur moodustub jne. Järgnes äge diskussioon Chomsky-meelsete generativistide ja generatiivsemantikute vahel: Chomsky jaoks oli süntaks ainus universaalne, inimkeelele spetsiifiline komponent, semantika suubub meeandmete ja kogemuste lõpmatusse, häälikuline realisatsioon aga sõltub hääldus- ja kuulmisorganite ehitusest. Selle diskussiooniga ega kontseptsiooni genereeriva poolega me GGG-s ei tegelenud, küll aga pakkusid huvi semantilist alusstruktuuri ennast käsitlevad tööd (vt nt Öim 1996). Nende tuntumad autorid olid George Lakoff, James McCawley, John Ross, Paul Postal, kes olid olnud Chomsky õpilased ja tegutsesid algul samuti Massachusettsi tehnoloogiainstituudis. Enim huvi pakkusid tööd elementaarpredikaatide üldise süsteemi (neid pidi olema lõplik hulk) ja nende tüüp kombinatsioonide kohta, mis keeles realiseeruvad sõnade-predikaatide semantiliste tüüpidega. Nt muutusverbide kõrgeim predikaat on BECOME (x, y), kausatiivide tüüpstruktuur on CAUSE (x (BECOME (y, z)); lemmiknäiteverbi *to kill* (x, y) 'x tapab y' struktuur oleks: CAUSE (x, BECOME (y, NOT (ALIVE (y))))). Teiseks tegeldi süstemaatiliselt järeldustüüpidega, tuginedes selle problemaatika uutele käsitlustele loogikas ja sidudes selle loomuliku keele predikaaditüüpidega: implikatiividega, nagu *avama, õnnestuma*, faktiividega, nagu *teadma, taipama* jt (vt nt Öim 1974, lk 129 jj).

Kuid 1970ndate teises pooles diskussioon lõppes järsku. Veidi lihtsustatult võib välja tuua kaks põhjust. Esiteks sai selgeks, et teadmised semantika kui keeletasandi kohta on lihtsalt liiga puudulikud, et alustada lausete genereerimist sellelt tasandilt, võrrelduna süntaksiga, kus Chomskyl oli kasutada kogu senise süntaksikäsitluse mõisteparatuur. Ja teiseks leidsid generatiivse semantika esindajad mingil hetkel, et kui nende põhihuvi on tegelda inimkeele semantika ja pragmaatikaga, siis miks seda peab tegema just generatiivse keelemudeli raames. Samade probleemidega tegelesid (ja edukalt) mitmed naaberteadused, nagu psühholoogia (oli juba olemas kognitiivne psühholoogia), suhtlusuuringutes vestlusanalüüs ja diskursuseanalüüs, tehisintellektis tegeldi inimtunnetuse ja -mõistuse (ingl *mind*) modelleerimisega, kaasa arvatud tekste mõistvate süsteemidega, ning kujunemas oli kõigi nende katusvaldkonnaks pürgiv kognitiivteadus, mida 1976. aastast esindas isegi oma ajakiri *Cognitive Science*. Generatiivsemantikuid endid ei sidunud mingi ühtne kontseptsioon selle kohta, mida ja kuidas semantikas ja pragmaatikas uurida ja kirjeldada. Igaüks läks oma teed, jättes Chomsky generatiivset

grammatikat arendama (mida ta ka tegi; siinse temaatikaga seotult vt Õim, Trigel 2007).

Üks tee, mille ka meie selles valdkonnas valisime (pärast GGG aktiivse tegevuse lõppu), viis kognitiivse semantika juurde, teoreetilise keeleteaduse valikute mõttes üldisemalt kognitiivse keeleteaduse juurde. Teatud (illustriatiivseks) eeskujuks oli George Lakoff, kes ristis oma vahepealse käsitluse kogemuslikuks lingvistikaks (*experiential linguistics*), tahtes rõhutada, et nähtuste juured, mida keeleteaduses on uuritud semantika ja pragmaatika nime all, on tegelikult inimkogemuses – nii individuaalses maailmatunnetuses kui ka kollektiivses-kultuurilises teadmuses, selle struktureerimises. 1980. aastal koos Mark Johnsoniga avaldatud mõistemetafaoride käsitluse (Lakoff, Johnson 1980; eesti keeles 2011) paigutab Lakoff juba kognitiivse semantika alla. Mõistemetafaoride teoorias pole metafoor poeetiline kujund keelekasutuses, vaid vahend, mida tunnetus- ja mõtteprotsessides kasutatakse uute mõistete ja tervete mõistesüsteemide loomiseks („metafoorne pole keelekasutus, vaid mõtlemine“). Protsess kulgeb tüüpiliselt konkreetsema (meeelise) kogemuse juurest abstraktsemate valdkondade mõistestamise juurde (ruumisuhted > ajasuhted, ruumiline liikumine > mentaalsed-sotsiaalsed protsessid, nt *järeldatakse midagi millestki, mõeldakse ümber, jäädakse peale, antakse alla*); kuid neis valdkondadevahelistes üleminekutes kehtivad omad seaduspärasused, mida tulebki uurida.

Kognitiivne lingvistika üldteoreetilise suunana, kus ei tegeldud ainult semantikaga, vaid ühelt poolt ka süntaksiga ja teiselt poolt pragmaatikaga, oli keeleteaduses selleks ajaks faktiliselt olemas, ehkki eri autorid tegelesid isesuguste probleemidega, kasutasid erinevat terminoloogiat jne (vt Trigel 2002). Kuid 1970.–80. aastate vahetusel hakkas kiiresti kujunema ühtne kogukond, kuhu kuulus teadlasi ja töörühmi USA-st, Euroopast ja mujaltki. 1989. aastal asutati rahvusvaheline kognitiivse keeleteaduse ühing (vt www.cognitivelinguistics.org/). Selle üheks ülesandeks sai selleteemaliste rahvusvaheliste konverentside korraldamine ning neid ongi korraldatud, alates 2005. aastast regulaarselt üle aasta. 1990 hakkas ilmuma ajakiri *Cognitive Linguistics*.

Eestis olime arenguga üldjoontes kursis ja nii toimus see siin enam-vähem samal viisil. Kui taasiseseisvunud Eesti Tartu ülikoolis asutati üldkeeleteaduse professor ja õppetool, kujunes just see suund (küll üldisema funktsionaalse lähenemise ühe haruna) prioriteediks (Õim 1996,

2002, 2008; Trigel 2002). Kognitiivse lingvistika (eelkõige semantika) mõistestikku ja meetodeid hakati kasutama bakalaureuse-, magistri- ja ka doktoritöodes eesti keele sõnavara ja grammatiliste konstruktsioonide analüüsimisel. See tähendas uue uurijapõlvkonna pealekasvamist. Tekkisid kontaktid teiste maade teadlastega. Internet ja e-post pakkusid selleks piisavalt võimalusi, ja konverentsidel, kus nüüd käia sai, tekkis isiklikke tutvusi. 1990ndate lõpus hakati õppetooli juures regulaarselt pidama kognitiivse lingvistika seminari, kus arutati nii teoreetilisi kui ka empiirilise uurimistööga seotud probleeme. 2001 ilmus kogumik „Papers in Estonian Cognitive Linguistics“, mis sisaldas artikleid valdavalt neil seminaridel käsitletud teemadel, toimetajaks Ilona Trigel (kes oli ka seminaride eestvedaja (Trigel (toim) 2001)). Käsitletud teemad on aktuaalsed tänapäevani, ehkki muutunud igapäevasemaks: nt semantiliste valdkondade vahelised seosed mõistestamise võtmes (aja- ja ruumiväljendite ja konstruktsioonide seosed, Ann Veismann), aga samas võtmes ka konkreetsete sõnade tähenduste areng (tuumverbide kategooria, Ilona Trigel, Renate Pajusalu) ja grammatisatsioon (Liina Lindström, Külli Habicht, ka Leelo Keevallik, kes käsitles nähtust vestlusanalüüsi kontekstis), mitteverbaalsed suhtlusvahendid (Silvi Tenjes). Märgitagu, et kümnest autorist viis olid doktorandid.

Järgmine oluline tähis selles liinis on Eesti kognitiivse keeleteaduse ühingu (Estonian Cognitive Linguistics Association, ECLA) asutamine 2007. aastal (vt <http://www.ecla.ut.ee/>), mis oli ICLA analoog ja ka esindaja Eestis (juhatuse esimeheks sai Ilona Trigel). Ja juba 2008 korraldati selle eestvedamisel Tartus rahvusvaheline konverents „Cognitive and Functional Perspectives on Dynamic Tendencies in Languages“ ning anti välja selle materjalide kogumik (Cognitive and Functional Perspectives 2008). See oli ulatuslik tõeliselt rahvusvaheline üritus, kus osavõtjaid oli nii Ameerikast, Lääne-Euroopast (sh muidugi Baltimaadest), Venemaalt kui ka Aasiast (kokku üle 160 osaleja). Konverentsi edukas toimumine on eriti oluline kui tõend selle kohta, et oli kujunenud noorte keeleteadurite rühm, kelle teadustööd sidus ühtne teoreetiline raam ning kellel sellele lisaks oli piisavalt rahvusvahelisi kontakte ja usaldusväärset, et nii esinduslik osavõtjaskond kokku tuua.

Juba varem hakati korraldama konverentse „Teoreetiline keeleteadus Eestis“; esimene korraldati 2002 eesmärgiga „saada ülevaade, missuguste teoreetilise keeleteaduse suundadega Eestis üldse tegeldakse“, nagu

ettekandekogumiku (Pajusalu jt (toim) 2002) saatesõnas kirjutatakse. Sellest sai konverentside sari, mida nelja-aastaste vahedega on korraldatud praeguseni (viimane, neljas, toimus 2013, järgmine on plaanis 2017). Lähemalt nende kohta vt <http://teoreetilinekeeleteadus.ut.ee>. Osutatagu, et see ei ole ainult konverentsi tutvustav koduleht, samalt lehelt leiab veel muudki olulist infot (Eesti) teoreetilise keeleteaduse kohta üldse, mis võib pakkuda kasulikku nii keeleuurijale kui ka (üli)õpilasele, nagu viiteid tähtsamatele eesti keele keelekogudele ja korpustele, terminikogudele (nt kognitiivse keeleteaduse inglise-eesti terminibaas), teoreetilise keeleteaduse publikatsioonidele, ühingute-organisatsioonide veebilehtedele.

3. Siin võibki ülevaate kokkuvõtvalt lõpetada. Eesti keele semantika-pragmatika uuringud vaadeldavas teoreetilises (kognitiivses) raamis on edasi kulgenud enam-vähem samades liinides, ehkki temaatika on muutunud kirjumaks. On kaitstud rida doktoritöid. Vaid mõned iseloomustavad näited: piiritletud semantiliste valdkondade-allstruktuuride käsitlused (eesti keele tuumsõnad, Ilona Trigel 2003), emotsioonivaldkonna leksikaalsed kirjeldusvahendid (Ene Vainik 2004), isiksuseomaduste ja iseloomusõnavara (Heili Orav 2006), intellektuaalsfääri kirjeldusvahendid võrdlevalt eesti ja vene keeles (Larissa Degel 2007), kaas- ja määrõnade semantika ja siitkaudu ka teatud konstruktsioonide tähenduste kujunemine (Ann Veismann 2009) ja grammatisatsioon (Anni Jürine 2016). Loomulikult on arenenud-muutunud ka uurimismetoodika. Nii on sõna-lause-teksti traditsioonilisele analüüsile lisandunud nagu ka mujal maailmas katseline ja laiemalt kvantitatiivne uurimismetoodika (Klavan jt 2013; vt ka Janda 2013). Tõendiks selle kohta, et kirjeldatud uuringud on leidnud ka rahvusvahelise tunnustuse, sobib kaks uudist (on väljas ka teoreetilise keeleteaduse veebilehel). Esiteks, 10.–14. juulini 2017 toimus Tartus 14. rahvusvaheline kognitiivse lingvistika konverents (ICLC-14), mida korraldab Eesti kognitiivse keeleteaduse ühing koos rahvusvahelise kognitiivse keeleteaduse ühingu (ICLA). Teiseks, 2018. aastal toimus Eestis Euroopa keeleteaduse ühingu (SLE) aastakonverents. Mõlema kohta leiab infot ka ühingute (ICLA ja SLE) kodulehelt.

Lõpetuseks tuleks aga kindlasti lisada, et eelkirjeldatutega samasisuliselt ja nendega tihedalt seotud (nii teemade, ideede ja kirjeldusvahendite arendamise kui ka vastastikuse mõjutamise mõttes) töid on paralleelselt ja tulemusrikkalt tehtud ka arvutilingvistikas ja keeletehnoloogias. Nagu „GGG kronoloogias“ näha võib, algasid eesti keele arvutitöötluse katsed

juba enne GGG-d, kuid tänapäevases mõttes arvutilingvistika algus jääb 1970. aastatesse. Ometi võib öelda, et selle juured, vähemalt semantika ja pragmaatika koha pealt, on GGG-s (vt Õim 2009). Esimene reaalne töö oli tesauruse, leksikaalsemantilise andmebaasi koostamine juriidiliste tekstide infootsisüsteemi (JURIOS) osana ja siinkirjutaja osales selles semantikaekspertina. Seda võib seega lugeda arvutisemantika alguseks. Sama töörühma tegevus laienes tekstitöötluste huvitavamatele aladele, nagu tekste mõistvad süsteemid ja arvutiga loomulikus keeles suhelda võimaldavad süsteemid, ning 1980ndate keskel sai töörühmast tehisintellekti labor. Suheldi aktiivselt teiste Nõukogude Liidu teaduskeskustega, kus sama temaatikaga tegeldi (Moskva, Kiiev, Novosibirsk). Selle rühmaga liitus ka GGG endine liige matemaatik Mare Koit, kelle põhiliseks tegevusvaldkonnaks kujunes keelelise suhtluse arvutimudelite arendamine, seega arvutipragmaatika (vt nt Koit 2015 ja seal viidatud varasemaid töid). Kui Eesti Nõukogude Liidust eraldus, liikusime Euroopa Liidu teadusruumi ja sealt tulid ka keeletehnoloogia mõiste ja vastavad projektid. Tartu ülikooli arvutiteaduse instituudis loodi 2001. aastal keeletehnoloogia professor ja 2001–2014 oli Koit keeletehnoloogia professor, kuid ta peamiseks uurimisteenaks jäi (arvuti)pragmaatika – inimsuhtluse modelleerimine (vt Koit 2015 ja seal viidatud varasemaid töid). Arvutisemantikas, võib öelda, on kõige edukamaks kujunenud eesti keele leksikaalsemantilise andmebaasi, *wordnet*'i projekt (www.cl.ut.ee/ressursid/teksaurus), mis praegusel kujul sai alguse 1997. aastal Euroopa Liidu projektist EuroWordNet; viimast ülevaadet vt Orav jt 2015. *Wordnet*'e on koostatud ja koostatakse paljude keelte jaoks üle maailma. Tegevust koordineerib Global Wordnet Association (www.globalwordnet.org), mis regulaarselt korraldab ka ülemaailmseid konverentse. Seitsmes konverents toimus 2014. aastal Tartus (Orav, Parm 2014).

Tervikuna on eesti keele arvutitöötlus ja keeletehnoloogia, eriti kui siia lisada viimasel ajal eriti jõudsalt arenenud kõnetehnoloogia, kus suhtluspragmaatika (suhtluse audiovisuaalne pool nagu intonatsioon, näoilme) mängib palju olulisemat rolli kui kirjaliku suhtluse puhul, nt (Meister jt 2012), siiski omaette valdkond, mille käsitletus siia ei mahu. Ent võib viidata küllalt värskele tervikülevaatele ESA-s (Muischnek jt 2012).

Kirjandus

- Cognitive and Functional Perspectives 2008** = Cognitive and Functional Perspectives on Dynamic Tendencies in Languages. May 29 to June 1, 2008. University of Tartu, Estonia.
- Erelt, Mati 1970, 1971.** Adjektiivide gradatsioon ja komparatsioon eesti keeles. – Keel ja struktuur 4, 3–80; 5, 3–34.
- Fillmore, Charles 1968a.** The case for case. – Universals in Linguistic Theory. Eds. Emmon Bach, Robert T. Harms. London: Holt, Rinehart and Winston, 1–88.
- Fillmore, Charles 1968b.** Types of lexical information. – Working Papers in Linguistics 2. Columbus, Ohio, 65–103.
- Hennoste, Tiit 2003.** Keelekasutuse uurimine. – Emakeele Seltsi aastaraamat 48 (2002). Eesti keele uurimise analüüs. Koost. Mati Erelt. Tallinn, 217–262.
- Janda, Laura A. (ed.) 2013.** Cognitive Linguistics: The Quantitative Turn. The Essential Reader. De Gruyter Mouton.
- Katz, Jerrold J., Jerry A. Fodor 1963.** The structure of a semantic theory. – Language 39 (2), 170–210.
- Klavan jt 2013** = Jane Klavan, Ann Veismann, Anni Jürine. Katselised meetodid tähenduse uurimisel. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 4–1, 17–34.
- Koit, Mare 2015.** Lääbirääkimiste modelleerimine arvutil. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat XI (2015). Toim. Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 127–140. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa11.08>.
- Lakoff, George, Mark Johnson 1980.** Metaphors we Live by. Chicago: University of Chicago Press.
- Meister jt 2012** = Einar Meister, Sascha Fagel, Rainer Metsvahi. Towards audio-visual TTS in Estonian. – Human Language Technologies. The Baltic Perspective: Proceedings of the Fifth International Conference Baltic HLT 2012. Ed. Arvi Tavast, Kadri Muischnek, Mare Koit. (= Frontiers in Artificial Intelligence and Applications 247.) Amsterdam: IOS Press, 138–145.
- Muischnek jt 2012** = Kadri Muischnek, Mark Fišel, Heiki-Jaan Kaalep, Mare Koit, Kaili Müürisep, Heili Orav, Kadri Vare, Haldur Õim. Arvutilingvistika ja keeletehnoloogia Tartu Ülikoolis. – Emakeele Seltsi aastaraamat 57 (2011). Peatoim. Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 66–102.
- Orav, Heili, Sirli Parm 2014.** Seitsmes „Global Wordnet“ konverents. – Keel ja Kirjandus 5, 403–406.

- Orav jt 2015** = Heili Orav, Sirli Zupping, Kadri Vare. Leksikosemantiliste suhete hägusus Eesti Wordnetis. – Emakeele Seltsi aastaraamat 60 (2014). Peatoim. Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 171–194.
- Pajusalu jt (toim.) 2002** = Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Tiit Hennoste, Haldur Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tragel, Ilona (toim.) 2001**. Papers in Estonian Cognitive Linguistics. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tragel, Ilona 2002**. Kognitiivne lingvistika mujal ja meil. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Tiit Hennoste, Haldur Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 272–286.
- Veismann, Ann, Ilona Tragel 2008**. Kuidas horisontaalne ja vertikaalne liikumissuund eesti keeles aspektiks kehastuvad. – Keel ja Kirjandus 7, 515–530.
- Õim, Haldur 1971**. Isiku mõistega seotud sõnarühmade semantiline struktuur eesti keeles. – Keele modelleerimise probleeme 4. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 278.) Tartu: [Tartu Riiklik Ülikool], 3–260.
- Õim, Haldur 1973**. Keel, keeleteadus ja pragmaatika. – Keel ja struktuur 8. Tartu, 107–147.
- Õim, Haldur 1974**. Semantika. Tallinn: Valgus.
- Õim, Haldur 1977**. Towards a theory of linguistic pragmatics. – Journal of Pragmatics 1 (3), 251–268.
- Õim, Haldur 1981**. Teoreetilise keeleteaduse vanast ja uuest paradigmast. – Keel ja Kirjandus 7, 385–391; 8, 456–464.
- Õim, Haldur 1996**. Teoreetiline keeleteadus ja integreeritud keeleteooria. – Keel ja Kirjandus 11, 731–744.
- Õim, Haldur 2002**. Teoreetiline keeleteadus Eestis. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. Toim. Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Tiit Hennoste, Haldur Õim. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu, 11–23.
- Õim, Haldur 2008**. Kognitiivne pööre. – Keel ja Kirjandus 8–9. Humanitaarteadused pöördes, 617–627.
- Õim, Haldur 2009**. Filoloogi mälestused sellest, kuidas eesti keel ja arvuti Tartus kokku said. – Pool sajandit arvutit Tartu Ülikoolis. Koost. Peep Uba. Toim. Andres Jaeger. Tartu Ülikooli matemaatika-informaatikateaduskond, 87–95.
- Õim, Haldur, Ilona Tragel 2007**. Teoreetilise keeleteaduse arengust mujal ja meil XXI sajandi algul. – Keel ja Kirjandus 2, 98–115.

GGG, semantics and pragmatics of Estonian and theoretical linguistics

HALDUR ÕIM

The paper presents a short overview of the development of two linguistic subfields, semantics and pragmatics, in Estonia, from the general theoretical perspective as well as concerning the empirical studies of the Estonian language. The history of these studies goes back to the GGG, first, in the sense that their origins as contemporary linguistic disciplines are in the GGG, and second, their further developments after the GGG have proceeded more or less along the same path as the conceptions of semantics-pragmatics which grew out from Generative Grammar via generative semantics and its successors elsewhere. And as the third topic, the development of theoretical linguistics to a subfield of its own in Estonia, as supported by the described developments in semantics and pragmatics, is commented.

In semantic research three developmental stages, although partially overlapping, are differentiated, starting from the publication of Chomsky's "Aspects" in 1965 and resulting in semantics as a full-fledged component/level of language description: 1) treatment of semantic features as predicates which can take certain types of arguments; 2) presentation of semantic structures of words and sentences as hierarchical predicate-argument structures which allow logical processing (e.g. deriving inferences); 3) based on this, the possibility of representing the meanings of coherent texts (e.g. descriptions of events) as complex semantic structures.

Through this development, pragmatics as a separate research field was also included in linguistics. Its primary interests lie not in linguistic structures (words, phrases, sentences, or dialogs as texts), but in units and structures of communication (communicative acts, participants, their beliefs and communicative goals, dynamics of the communication process, etc.). In doing this, it uses as input the data provided by semantics.

Concerning theoretical linguistics, the paper gives a short overview of the process of its transition from the generative paradigm to the cognitive-functional one. At the Department of General Linguistics established at Tartu University in the early 1990s, the cognitive linguistic approach also became the primary one. Several studies, theoretical as well as those dealing with concrete empirical subareas of Estonian lexica and syntax, have been carried out by linguistics students, and thus a new generation of researchers has emerged. In 2007 the Estonian Cognitive Linguistics Association (ECLA) was established, which

has good contacts with the International Cognitive Linguistics Association (ICLA).

At the end of the overview, the role of the GGG in the development of computational linguistics and language technology in Estonia is also touched upon briefly.

Keywords: GGG, semantics, pragmatics, theoretical linguistics, cognitive linguistics, language technology

Haldur Õim
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
haldur.oim@ut.ee